

Miloš Crnjanski és a mi magyarjaink

A méltán világirodalmi rangú szerb prózaíró, akárcsak horvát nemzedéktársa és későbbi irodalmi és politikai ellenfele, Miroslav Krleža számára meghatározó élményt jelentett a magyar nyelv és a magyar kultúra, azon belül is a magyar irodalom, mindenekelőtt Ady Endre költészetének ismerete. A magyar sors tragikus, nagy kérdéseit felvető Ady nyomán jut majd el élete és munkássága érett időszakában született nagyregényeiben a tapasztalatok summázásához népe történelmi hivatásáról és magányáról. Ahogyan Ady arra a lehetetlen feladatra vállalkozott, hogy megválaszolja a „mit ér az ember, ha magyar” kérdését, úgy birkózott Crnjanski azzal, hogy „mit ér az ember, ha szerb.” Mindazonáltal tévedünk, ha az hisszük, hogy a szerb író viszonyulása a századelő magyar kultúrájához mentes az ellenmondásoktól – 1919-ben *Új magyarok* című esszéjében a modern magyar irodalmat, zenét és képzőművészetet mutatja be az egyik szerb irodalmi lap olvasóinak, s érdeklődését írása végén a következőképp magyarázza: „Szeretem a fiatal kultúrákat, és a magyarok mindig a mi legelőkelőbb ellenségeink voltak, különösen legyőzöttek.”¹ Nehéz nem kiérezni a mondatban rejlő győztes nemzeti fölény iróniáját, amely majd oda vezet, hogy néhány év múlva Crnjanski egyik pamfletjében teljes egészében elveti a magyar kultúra szerbre gyakorolt hatásának még a gondolatát is.² Akár azt is hihetnénk, hogy a világháborút Galíciában, Szegeden és Velencében az Osztrák-Magyar Monarchia egyenruhájában megtapasztalt ifjú nacionalista új hazájában most bizonyítani akar, és túlkompenzálja szerb nemzeti elkötelezettségét. Természetesen ezt a lélektani motívumot sem lehet kizárni, azonban többről van itt szó: szerte Kelet-Európában lázasan zajlik a nemzeti kultúrák identitáskeresése, különösen az újonnan létrejött vagy mestersége-

* Csorba Béla, nyugalmazott főlektor, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék

¹ Novi Mađari, in Miloš Crnjanski: Eseji, Štampar Makarije – Oktoih, Beograd – Podgorica, 2008., 386.

² Uticaj mađarske kulture, Politika (Beograd), 1924., 20. évfolyam, 5643. szám. Magyarul olvasható a Csorba Béla által szerkesztett S nem törődtek vele, a holnap mit örül... Források a Délvidék történetéhez III. (Trianontól a párizsi békéig) c. kötetben, Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1999., 25-27.

sen megnagyobbított államok esetében – s ilyen volt a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság is, ahol végül is nem tudtak mérvadó történelmi választ adni a civilizációs és kulturális törésvonalaktól szabdalt új államalakulat előtt álló dilemmákra. Crnjanski észleli a veszélyeket, de ekkor még optimista, úgy véli, a népi, szociális bázis az, amely végül majd a belső és külső ellenségek, az elnemzetietlenedett sznobok és a szakadárrok mesterkedései ellenére végül győzelemre segíti a szerb nacionalista küldetéstudatot. Az épülőfélben levő, de csak félig kész új délszláv nemzetet ekkor még nem is annyira a szerb-horvát-szlovén ellentétektől félti, bár, mint mondja, azok lassacskán kezdenek veszélyes állami problémává válni. Viszont úgy véli, a délszláv népek „évszázados kapcsolatainak és szenvedéseinek”, nemkülönbén „a régi hazájuktól való félelmeiknek” megvan a maguk összetartó ereje. S minthogy küldetésnek a régítől való félelem önmagában kevés, új elemekkel kell megerősíteni a hagyományos ellenségképet. Ezzel a csak félig kimondott aktuálpolitikai képlettel és stratégiai céllal indítja ötrészes írását a legprofesszionálisabban szerkesztett fővárosi napilap, a *Politika* 19. évfolyamának 5416. számában 1923. május 23-án.³ Címe – *A mi magyarjaink* –, melynek vezércikk gyanánti, kellő módon súlyozott elhelyezése annál is inkább felkeltette az érdeklődést, mert a néhány hónappal korábban tartott parlamenti választások során egy titkos belügyminiszteri rendelettel a magyarok többségét megfosztották szavazati jogától, emiatt azután az Országos Magyar Párt bojkottálta választásokat.⁴ Ugyanakkor folyamatosak voltak a magyarokkal és intézményeikkel szembeni terrorisztikus atrocitások, mind egyes nacionalista szervezetek, mind pedig a hatóság részéről, a mestersegesen szított és felnagyított, legtöbbször minden alap nélküli kémügyekről nem is beszélve. Crnjanski szerint a békekonferenciákat követő leplezett harc mindenütt mérséklődik, „csupán a mi északi területeinken, ahol Magyarország egy darabja nálunk maradt, lobog bután és keményfejűen”. „(...) Amit a háború előtti gondtalan Szerbia nem ismert, a vad ellenséget szülőházában, kémekkel, szabotázzsal, örökös lesben állással az északi határon, az legjobban a mi magyarjainknál érezhető.” Noha a muzulmánok többen vannak, ámde ez csupán távoli veszély, hiszen egy-

³ Naši Mađari, I.: 1923. május 23., 5416. II.: június 4., 5426. III.: június 5., 5427. IV.: június 6., 5428. V.: június 12., 5433.

⁴ Az Országos Magyar Párt 1923. február 12-én proklamációval fordult az országban élő magyarokhoz, részletesen megindokolva távolmaradása okait. Ezek között a legfontosabb, hogy a belügyminiszter titkos rendeletének hatására még azon magyarok egy részét is törölték a választói névjegyzékből, akik addig szerepeltek rajta.

előre „zavaros sorsukat várják”. Sőt, a magyarok veszélyesebbek az öntelt, kultúrharcot folytató németeknél is. Ugyanakkor úgy véli, a magyar irredenta harcának első, ahogy fogalmaz, „fej nélküli” szakasza véget ért, csendben és észrevétlenül változnak a módszerek. Semmi kétség, Crnjanski számot vetett azzal, mit jelenthet a magyar kisebbség önvédelmi harcában, hogy 1922-ben megalakult politikai érdekvédelmi szervezete, az Országos Magyar Párt, amit, tegyük hozzá, Belgrád azonnal igyekezett ellehetetleníteni, s később be is tiltott. Pamfletírói dühét cikksorozata első részében a vajdasági magyar sajtóra irányítja, de hamarosan tágítja a kört, amelyen belül már mindenki titkos ellenség. Crnjanski szerint a háború leplezett eszközökkel történő folytatása minden, ami kívánatosá teszi a magyarok számára az autonómiát és a trianoni békediktátum előtti Magyarország gazdasági integrálódását. Ez által eleve gyanús a templomok szószerűjétől az ipari vásárokatig minden, ahol a magyarok felemelik a fejüket. (Talán szúrhatta a szemét az is, hogy az akkoriban létrejövő újvidéki ipari vásár ötletgazdái magyarok voltak.) Nyíltan kimondja, hogy a szerbektől kapott ütések közül a magyarokat csak azok érintik érzékenyen, amelyek kíméletlenül szétszakítják a magyar-magyar kapcsolatokat.

Crnjanski jó érzékkel veszi észre, hogy Magyarország a bethleni konszolidációval képes lesz kitörni nemzetközi elszigeteltségéből, és szerinte ez a módszer „jámbor viselkedésével veszélyesebb lesz, mint ez a mostani.” Gróf Bethlen István miniszterelnök vezetésével Párizsban és Londonban éppen ezekben a hetekben kezdenek hozzá azokhoz a tárgyalásokhoz, amelyek célja Magyarország részére lehetővé tenni kölcsönök felvételét. Ezután számba veszi a vajdasági magyarok társadalmi rétegeit, aszerint, hogy értelmezése szerint milyen mértékben tudnak hasznára lenni a határ túloldalán élő magyarok új taktikájának.

A magyar falvak lakosságát, a parasztságot csendes fatalistának tartja, úgy véli, ha nem lennének kitéve az „irredenta” agitációnak és a határtól távolabb élnének, „nem lennének a mi legrosszabb elemeink”. „Százézer alatt a Bánátban, erősebben körülfogva, engedékenyebbek. Egy kevés ígéret ellenében rezignáltan szavaztak a demokratákra. Két-százézer fölött a Bácskában, gyakran a határ közvetlen közelében, még várnak. Erős agitáció hatására az országban maradtak, de nem szándék nélkül.”

Tanulságos hosszabban idézni Crnjanskinak a vajdasági magyar falusi lakosságról rajzolt, igazságtalan attitűdje ellenére több szempontból fájdalmasan találó nemzetkarakterológiájából:

„Ellenséges álláspont és hallgatás; nem avatkoznak be, de nem azért, mert kitartóak, hanem azért, mert ázsiaiak, idegenek mindenkinek.” Úgy véli, a szerbeknek nincs okuk semmiféle büntudatra, hiszen a magyar falu népe Magyarországtól és nem Szerbiától vált szegényé. Hogy alföldi származása ellenére mégis mennyire rosszul ismeri a magyar falut, arra bizonyosság az alábbi idézet: „Pandúrok voltak, szolgák, vasutasok, zsandárok, nagybirtokokat szántottak, kapáltak, s most meg vannak lepődve. A románoknál, akiknél nincs szentimentalizmus, már kezdenek költözködni. A félelem, hogy gyorsan kihalnak, már valamennyi újságukon érződik. Pest ezért siet, revanssal, vagy barátsággal. Az ezeréves állam szétfolyik, mint a homok. Ezek a falvak gondot jelenthetnek csendőrségünknek, de a nyilvánosságnak aligha. Ezek a falvak magukból nem adnak ki intelligenciát. És ami az új időket illeti, még száz év múlva sem fogják megtanulni az új nyelvet. (Ti. az új államnyelvet, a szerbet – Cs. B. megjegyzése). Az új helyzetben, pártjaink, és különösen a bunyevácok és a németek egymást keresztező érdekei között szavazószámként lesznek fontosak, könnyen korrumpálhatók, jóval kevésbé kemények, mint a németek! Maradnak a falvakban. Új problémává válhatnak, ha – hogy munkástömegekké alakuljanak át – eltűnik a földjük, ebben az esetben gyökértelenné válnának.” A parasztság egészén belül a magyarokat tartja a legkevésbé veszélyeseknek: nem gazdagok és pökhendik, mint a németek, ugyanakkor békésebbek a szerbeknél. A kalocsai gyökerű klerikalizmus hatása alatt állnak, de a magyar párt rájuk gyakorolt hatásáról csak iróniával lehet szólni.

A magyar párt potenciális bázisát a parasztság felett elhelyezkedő, eredetét tekintve részben paraszti és proletár, részben kisvárosi rétegben véli felfedezni. Elhamarkodottan ehhez a réteghez sorolja az ún. Baranyai Köztársaságból idemenekült emigránsok egy részét is.⁵ Politikai célok tekintetében ehhez a gyökértelenné tartott konglomerátumhoz

⁵ A szerb csapatok 1921. augusztus 22-23-án ürítették ki Pécsét és környékét, s ezzel párhuzamosan a délszláv állam területére menekültek azok a baloldali személyek, akik a katonai megszállás során exponáltak magukat, illetve szerepük volt az 1921. augusztus 14-én kikiáltott, tiszavirág életű Baranya-Baja Szerb-Magyar Köztársaság kikiáltásában, amely Belgrád „jóindulata” és elcsatolási álmai nélkül aligha jöhetett volna létre. Egyébként a Pécsről érkezett emigránsoknak csupán jelentéktelen kisebbsége azonosult az Országos Magyar Párt politikájával. Többségük – egy ideig legalábbis – érthető módon túlzott hálát érzett „a SHS-kormány iránt, amely menedéjot adott mindazoknak, akik olyan ideálokért indultak harcba, amelyek pillérei az SHS-állam becsületes demokráciájának.” (Lásd Császár Géza: Baranya 1918 – 1921. Gutenberg, Novi Sad, 1921.,109.)

kapcsolódik az ún. magyar kultúrtársadalom. „Mevannak a maguk eszméi a jogról, az államról, és ezért követelnek magyar gimnáziumokat, magyar utcai feliratokat, magyar színházat, Európa-szerte dicsőített koncerteket, és egyelőre autonómiát.” Ez a réteg a magyar lapok leghűségesebb olvasója, és ők azok, akik állandóan az összeomlást várják. „Mindenkint istenítenek, aki bennünket üt. Titkon, otthonaikban, mint az örökmécsest, őrzik a magyar dolgokat. Gyakran utaznak Pestre, és ott hazudnak, hazudnak, és jajgatnak és ígérnek, amit aztán nem tartanak be.” A magyar öntudat fenntartásában kitüntetett szerepet tulajdonít a sajtónak. A vajdasági magyar lapok nélkül a magyarok már régen elveszítették volna minden illúziójukat, de így az új állam északi része állandó nyugtalanságban él. Neheztel – nem egészen alaptalanul – a magyar lapokból (szerinte) áradó kultúrfőlényre, frusztrálja, hogy „ennek az önteltségnek az alapján elérték, hogy a mi magyarjainkban elfojtsanak minden szégyenérzetet, lelkiismeretet, félelmet és belátást.” Emellett dühíti az is, hogy a kisebbségi magyarok kérnek és követelnek, mintha nem is ők veszítették volna el a háborút. „Olyat tesznek ellenünk, amire Romániában vagy Csehországban gondolni sem mernének, mert számukra mi csak parasztok vagyunk.” Mi más ez, mint feldolgozatlan, öngyötrő kisebbségi komplexus, amit nem kis mértékben éppen az táplál, hogy az általa tagadott és lekicsinyelt magyar kultúrának, ekkor már egyre szélesedő európai látóköre ellenére, Crnjanski maga is adósa.⁶

Rögtönzött szociográfiai eszmefuttatásában kitér a vajdasági városok „fajlag magyar” lakosságára is, mondván, az impériumváltással ők jártak a legrosszabbul, mert ők voltak a legkonokabbak, és többségük inkább Magyarország javára optált: „volt bírák, jó hivatalnokok, tanárok, abszolút becsületesek és tompák”, „az alsónemesség renegátjai, akik megvadulnak, ha királyaikat, ereklyéiket és az ezeréves Magyarországot emlegetik.” Ennek a társadalmi osztálynak csak a legerkölcstelenebbjei maradtak szülőföldjükön – Crnjanski mindenekelőtt az ügyvédekre gondol –, és szerinte most ők azok, akik szervezik a magyar pártot.

A cikk harmadik részében kitér a magyarok követeléseire is. Hogy vitorláikból ki lehessen fogni a szelet, elkerülhetetlennek tart bizonyos engedményeket, de csak addig a határig, ameddig a Trianon előtt-

⁶ „Ha valamikor beszélhettünk is ilyen hatásról, a jövőben teljesen mellőzhetjük. A mi politikai és művészi utunk dél felé vezet: az építő- és festőművészeti emlékekben gazdag középkorunkba, a népdal, Meštrović és mások világába; szilárdan és jól állunk Európában, távol a magyaroctól.” (M. Crnjanski: *Uticaji mađarske kulture*, i. h. 27.)

ti Magyarországon a szerbek élvezhették kulturális jogaikat. Tegyük hozzá, ez jóval több volt annál, mint amit a hivatalos szerb kormánypolitika ekkoriban biztosított. Egyébiránt azonban Crnjanski a „magyar irredenta” elleni szerb harcmodort, összehasonlítva a kisantant testvérországainak módszerivel, túlságosan lágynak tartja, és a szükséges változásokat az új nemzedéktől várja. A kisebbségi harcmodor kapcsán figyelmeztet, sokan egyelőre megelégszenek kis sikerekkel, néhány magyar felirattal, némi nyelvhasználattal a bíróságon és a postán, s lapjaik reményt fel nem adó retorikájával, mely a községek jogainak firtatásával kezd, hogy azután az autonómiánál és a népszavazásnál kössön ki, és amelyektől nem áll távol „a volt Magyarország Duna-szövetségi feltámasztásának” gondolata sem.⁷

A szerb író eszmefuttatásaira a vajdasági magyar sajtó is felfigyelt. Az újvidéki Vajdaság c. napilap két nap eltéréssel ismerteti a vezércikk második és harmadik részét. Az első reakció nem nélkülözi a kritikát, a belgrádi közvélemény félrevezetésével, a Vajdaság nemzetiségi békéjének megbontásával vádolja Crnjanskit, a második azonban megelégszik a szimpla tartalmi ismertetéssel, sőt alapjában véve még tompítja is a szerb író mondanivalójának magyarelles élet.⁸

A biztosítékot a Vajdaság szerkesztőségében majd Crnjanski cikkének negyedik és különösen ötödik folytatása veri ki, ugyanis az a bácskai magyar katolicizmus felé tett oldalvágáson és a Magyar Párt orgánumának tekinthető szabadkai *Hírlap* heves bírálatán⁹ kívül tulajdonképpen a délvidéki zsidóságot veszi célba, minthogy azt tekinti a kisebbségi magyarság legfelső rétegének, elmélyült pesti kapcsolatokkal – „most is, Horthy alatt” –, s ez tovább fog erősödni a gróf Bethlen személye által fémjelzett politikának köszönhetően. Meggyőződése sze-

⁷ A Duna-konföderációt természetesen nem a hivatalos budapesti kormánypolitika, hanem mindenekelőtt az oktobrista ellenzék hazai szimpatizánsai és az emigráció egy része szorgalmazta. Belgrád határozottan ellenezte az utópisztikus elképzelést. Ninčić külügyminiszter a Pest Hírlapnak adott nyilatkozatában leszögezte: „... a dunai konföderáció eszméjével szemben az egész jugoszláv közvélemény *elutasítólag viselkedik.*” (Az újvidéki Vajdaság idézi 1923. december 8-ai számában.) Buza Barna, aki a Károlyi-kormányban földművelési miniszter volt, néhány hónap múlva ismét előáll az ötlettel. (A magyar oktobristák a dunai államok szövetségéért. Vajdaság, 1924. március 5., 1.)

⁸ „A mi magyarjaink”. Vajdaság, 1923. június 6., 2. és ugyanezen cím alatt Vajdaság, 1923. június 7., 2.

⁹ Az újság nemcsak a sovinszta propagandának volt céltáblája, de fizikai támadások is érték, lásd Szétrombolták a Hírlap nyomdáját, Vajdaság, 1923. január 30., 1.

rint Budapest szerbek elleni rejtett háborújába legelőször a dzsenti zsidó réteg mozgósítható, hiszen az tartja kezében a vajdasági sajtót, a tőkét és az ipart, emellett kapcsolatai révén könnyen beelát a belgrádi politika kulisszatitkaiba. Különben a szerb író szerint Bethlen éppen most teremti meg az ipart, a kereskedelem és a bankok Magyarországot, telis-tele külföldi érdekeltséggel, és ebben a küzdelemben a vajdasági magyar zsidókra is számít. „Ők ezt meg is szolgálták” – mondja malíciával Crnjanski – „mert a zsidók tartják kezükben az egész északi ipart, a malomipart, a kivitelt, az összes Pestről és Bécsből irányított tőkét, Belgrád minden bejaratát, a horvát bankrendszer hatalmas részét és a mi egész magyar sajtónkat. Ez a harc, ami most kezdődik, láthatatlan és büntethetetlen, mert nem szaglik az irredentára és a kémkedésre, ám jobban rombolja az államot, mint a huszárok és a magyar zászlók.” De cikksorozatának utolsó, összefoglaló részében gazdasági, pénzügyi és kulturális befolyása miatt nem kíméli a zsidóságot en bloc, általában sem. S noha kijelenti, szeretné elkerülni az antiszemitizmus látszatát, ez sehogyan sem akarózik sikerülni neki. A politika világában szerinte minden vasat tűzben tartó vajdasági zsidókról a következő karikatúrát fogalmazza meg: „Van, amikor lojálisak, mert az sem nehéz. Apjuk amerikai jaguár, a mamájuk afrikai madár, kazuár, de fiuk, Móric bengáli tigris és lojális jugoszláv radikális, fivére demokrata, eszéki bácsikája pedig Radić-párti.”

A *Vajdaság* szerkesztősege hosszú vezércikkben válaszol, hiszen kétszeresen is találva érzi magát.¹⁰ Ha óvatosan is, de eddig kiállt a magyar kisebbségi követelések mellett, ugyanakkor ténylegesen az újvidéki zsidó polgárság tartotta fenn, s ennek fejében nagy hangsúlyt fektetett a zsidó diaszpórával kapcsolatos információk folyamatos közlésére. Túlzott kisebbségi követelésekkel nehezen lehetett volna megvádolni, sőt vitába keveredett a keresztény konzervatív újvidéki *Délbácskával* is, de a magyarokat ért támadásokról és hatósági atrocitásokról mindig elítélően írt, és tárgyilagosan számolt be az ellenlábás napilap szerkesztőségét és szerkesztőit ért terrorista támadásokról is.¹¹ A lap vezércikke cáfolja Crnjanski vádjait, s visszautasítja, hogy a vajdasági zsidóság irredenta volna, ugyanakkor nem tagadja meg a magyar kultúrához való kötődését és ragaszkodását.

¹⁰ A „Politika”... Vajdaság, 1923. június 20., 1.

¹¹ Pl. Álarcos támadás a „Délbácska” szerkesztősege ellen, Vajdaság, 1923. január 21., 1.

„Tehát először is a tény az, hogy a vajdasági zsidóság még csak nem is politizál, és csak nagyon kis része tartozik valamennyi (helyesen: valamelyik – Cs. B.) párthoz. Tény az is, hogy miután magyar kultúrában nevelkedett fel, ezt a kultúrát nem tagadja meg egyik óráról a másikra, és úgy, mint minden nemes dolgot, támogat, támogatja a magyar kultúrtörekvéseket is.

Nem értjük azonban, hogy mi lehet ebben a bűn?”¹²

A szerb író cikksorozatából azonban, ha figyelmesen olvassuk világosan kikövetkeztethető, hogy mi volt a bűn: az az elvileg talán létező, de mégiscsak felnagyított „veszély”, hogy a zsidó tőke és a magyar kisebbségi politikai elit, a magyarországi uralkodó osztályok közötti társadalmi kiegyezés mintájára, megtalálja az egymáshoz vezető utat. Ez ugyanis tényleges politikai problémát jelentett volna a belgrádi uralkodó elit számára, aminek megvalósulását minden eszközzel – írói segédlettel is – meg kellett akadályozni. Annál is inkább, mert a vajdasági zsidóság nagy többsége – még 1931-ben is 43%-a – magyar anyanyelvűnek vallotta magát, szemben a 23% német és csupán 13%-nyi szerb anyanyelvűként nyilatkozóval.¹³ Természetesen a szerb hatalomnak a sajtópropagandán kívül voltak más eszközei is, és azokat több-kevesebb hatékonysággal alkalmazta is, e kérdés taglalása azonban nem képezi jelen értekezésünk tárgyát.

¹² Újvidéki látogatása során a következő év elején Alkelay Izsák jugoszláviai országos főrabbi lényegében ugyanezt ismétli majd meg: „Jugoszláviában semmi értelmét nem látom zsidó politikai szervezet felállításának. A mi országunkban zsidókérdés nincsen, külön zsidó pártpolitikai programot el sem tudok képzelni. A zsidók leghelyesebben cselekszenek, ha ahhoz a politikai párthoz alkalmazkodnak, amely meggyőződésükhöz a legközelebb áll, ahol kultúrájuk, zsidó voltak a legnagyobb megértésre talál.” Ugyanakkor kinyilvánítja lojalitását a legnagyobb államalkotó nemzet felé is, amikor egyértelműen elhatárolódik a kisebbségi sors vállalásától: „A zsidóság nem nemzetiségi kisebbség itt Jugoszláviában, mi teljes egyenjogúságot élvezünk, éppen úgy, mint a szerbek.” (Dr. Alkelay országos főrabbi nyilatkozott a Vajdaságnak a jugoszláviai zsidóság politikai szervezkedéséről és a cionizmusról. Vajdaság, 1924. február 26., 3.)

¹³ Pejcin Attila: A bácskai zsidóság Trianon után. In: Dévavári Zoltán szerk.: Tér és idő 1918 után – Prostor i vreme nakon 1918. godine. Életjel Könyvek, Szabadka, 2013., 206.